

се разкрива чрез идеята за саморазвитието на изкуството. Защото и това е неизбежна „тегоба“ за всеки, който избира диалектическата методология на изкуствознанието. Защото след първата свободно избрана стъпка (по думите на автора) втората е вече наложителна и „принудителна“.

Венцеслав Константинов

## „НЕ МОГА БЕЗ ВАС“

от ВЕСЕЛИН АНДРЕЕВ

Изд. „Българ. писател“, 1974. 204 с.

Не искам да скрия, че от първия текст на тази книга, посветен на Ботев, написан в патетичен стил, ме лъхна нещо познато, дежурно, като уводна статия, с която почтилено се отбелязва една годишнина. Впечатлението се поправи веднага от очерка му „Голямата българска книга“ за „Записките“ на Захари Стоянов, защото в него се съдържа всичко, което читателят би очаквал от един участник в партизанското движение, от един политически нелегален деец, от един писател. Всичко, което може да се каже за „Записките“ като фундаментално-публицистично-художествено произведение, е казано с тъкно познаване, с литературен афинитет, с респект към личността на Захари Стоянов. Но онова, което прави този текст личен и поради това неповторим, е свързването на творбата, за която говори, с преживяването ѝ.

Преживяност — ето кое прави тези есета и спомени явление на литературата. Преживяността, манифестирана в тази книга, ѝ вдъхва достоверност, защото и нейната субективност е също така афиширана, а не скривана зад благовидни предлози, най-малко като претенция за научност на анализа. Чисто литературните анализи са на високо професионално ниво, дори имат известно преимущество пред анализа на хладен критически ум, защото са стоплени от живо, следователно човешко състояние. Искам да кажа, че и те са преживени.

Всеки от нас има своето увлекателно бдение над страниците на „Записките“ на Захари Стоянов, но бях любопитен и естетически доволен да почувствувам как Веселин Андреев е съпреживял тази безсмъртна книга, колко интимно е навлязла в неговото духовно битие:

„Отдавна съм смятал, че познавам всички богатства на „Записките“. И винаги откривам нови.

Всеки може да ги открие за себе си. Ако тук искам да избъгна някои, то е заради удоволствието да ги преживя пак“ (с. 18).

Тази интимност на преживените „Записки“ започва от дните на неговото собствено, на Веселин Андреев, апостолство:

„Като нелегален ремсов организатор в Пирдопско и Новоселско аз вървях с тази

книга, макар че можеше и да не я нося — тя беше в мене. Разгръщай я в някоя плевня, в някоя горичка и с удивление откривах колко моето шетане приличаше на неговата мисия в родопските села. Трогателна преданост или гръмки думи и... свиване или предателство — това срещаш и аз. Като мисля за онзи, истинския Апостол, чувствувам неудобство да го кажа, но така беше — и нас ни наричаха апостоли“ (с. 14).

То продължава и в партизанския отряд, защото подбужда усещането за връзка, за приемственост между дейците на Априлското въстание и партизаните, защото поражда чувството за синовна революционна шафета.

Коментарът на „Записките“, пречупен през призмата на спомените на участника в партизанското движение, е онова специфично, неповторимо негово качество, което повишава общоестетическата стойност на целия очерк. Разбира се, този коментар е не само на ума, който от историческа дистанция дава преценки за събитията, заключени в „Записките“, той е и трепет на сърцето, емоция, съпреживяване. И този коментар следователно се влива в общата преживяност: публицистът в случая е развълнуван, разтърсен и в такова състояние се прекланя пред революционера и писателя Захари Стоянов.

Текстът под заглавие „Живот с Димчо“ е може би най-завършената есеистична форма, в която са се разположили удобно и споменът, и изповедта, и изследването, и литературно-критическият разбор. Това е един от живите портрети на Димчо Дебелянов и в същото време един от най-субективните. Субективен, защото е изпълнен с пристрастие, обикновено чуждо на историческия поглед, с екзалтация, която е всеопрощаваща, с патос ту приглушен, ту избухнал, както е в разказания епизод, когато от него, организирания ремсист, се иска да се откаже от Димчо Дебелянов, „дребнобуржоазния поет“.

Веселин Андреев определя Димчо Дебелянов, след като признава магическата сила на поетичното му слово, не като социален поет, а като „трагедиен“.

„Димчо Дебелянов е дълбоко трагичен поет. Но какъв друг можеше да бъде? Трагично бе времето, трагичен бе животът му. Трагична бе смъртта му. И чудното, и хубавото е, че въпреки всичко това и въпреки тогавашните литературни веяния той си остана земен поет, в стиховете му влезе животът и твърде малко — отвлеченост“ (с.47).

И цялото есе е опит да се докаже справедливостта на тезата: като се позовава на писма на Димчо Дебелянов, на свидетелства на негови съвременници и най-вече на Константин Константинов, Людмил Стоянов и Чудомир, като разгръща „лист по лист“ архива на поета. Веселин Андреев извежда трагичните мотиви в поезията на Димчо Дебелянов от несретата на неговия живот, от



материалната необезпеченост, от глада и мизерията, разбира се, и от „мизерията на епохата“. Веселин Андреев се държи близо до житейските условия, в които твори Димчо, и нийде не го нарича „символист“ „романтик“, а изразител на личната за времето си човешка трагедия, която завършва с нелепата му смърт на фронта.

Аз лично предпочитам тази ясна, достъпна, човечна теза за поезията пред спекулативното боравене с теоретични постулати — модернизъм, символизъм, реализъм. Теоретичите ни предлагат термините, а поетът и неговият текст се губят в схоластичния спор. Когато ни предава откъси от писмата на Димчо Дебелянов, Веселин Андреев мечтае за една повест на живота на поета като „композиция от стихотворения и писма. В нея бихме видели как стихотворенията му се раждат от живота“ (с. 60). И „Легенда за разблудната царкния“, която се счита за връх на символизма в българската поезия, Веселин Андреев тълкува като човешка изповед, защото „никога не бива да спираме само до текста“. И цитира много на място Гео Милев: „Душата на Димчо Дебелянов — това е неговата „Разблудна царкния“, която се люшка между чудовищни подеми и падения“ (с. 66). И заключава: „И аз чувствавам в тази поема не мистика и символизъм, а човешка жажда за пречистване, за издигане“ (с. 67).

Не искам да изглеждам много пристрастен, но ми се струва, че портретът, който Веселин Андреев изгражда на Димчо Дебелянов, столпен от човешко съучастие и обич, несравнимо по-вярно тълкува големия поет, отколкото това е направено в досегашните изследвания на учените историци на литературата. В известен смисъл Веселин Андреев изразява мнението на читателите за Димчо Дебелянов, защото не слага между тях и своето тълкуване бариерата на научната дисекция, която често убива живата поезия. Чрез Веселин Андреев аз отново съприживях Димчо Дебелянов, поета, който ни съпътства във всички възрасти и който даде възможност да усетим дъха на лирическото, понятието и мерилото за лиричната поезия.

Портретът на Гео Милев, написан с темперамент, пиетет и красноречие, очертава вулканичната личност и многогранност на „един от най-дръзновените, най-оригиналните, най-силните български поети“ (с. 92).

А за Смирненски Веселин Андреев пише почти изцяло в носталгичен строй — като звън на китара, която припомня за младите ни години, за юношеската ни пламенност, за посвещаването ни в делото на Работническия младежки съюз, за горестния протест на неговите песни, за това, че при всички случаи на задружния ни живот и борба големият поет-комсомолец беше написал нужното стихотворение в подходяща интонация. И наистина Смирненски е „поетът, без който не можем“, както сполучливо Андреев е озаглавил своя лирично-патетичен текст.

На края на тази първа част до големите имена Веселин Андреев е наредил и портрета на един „ремсист от ония години. Типичният. Неговите стихове не го отделят като Поета, а го сливат с Ремсиста. Сред загиналите имаше големи поети. Марко Ангелов едва бе тръгнал към тях“ (с. 100).

Аз пък обичам тези негови портрети на „типичните“ ремсисти, защото те изпълват книгата на живота му „Умираха безсмъртни“. Те ме изпълват с чудно просветление, припомнят ми полубрабени вълнения, открития, четива, събрания, нелеталност, срещи и раздели, страх, укриване, идейни пориви. . .

И тъй в първата част на книгата „Не мога без вас“ Веселин Андреев пише за онези, които е познавал само по творческото им наследство, чрез духовна връзка. А във втората част той пише за личности и писатели, които лично е познавал, с които е обшувал, но които вече са покойници.

Изненадата на тази част е първият очерк, озаглавен „Копривщениецът“ и посветен на известния буржоазен политически деятел, страстен русофил, публицист и автор на знаменитата книга „Спомени“ — копривщеница Михаил Маджаров. Оказва се, че Веселин Андреев, вече студент, е работил през 1937 г. като „четец“ при мастития публицист Михаил Маджаров. Написан с дълбоко уважение, очеръкът на комуниста Веселин Андреев за „народняка“ Михаил Маджаров, всекидневния сътрудник на вестник „Мир“, е не само едно честно свидетелство за демократическите убеждения на Маджаров в навечерието на Втората световна война, но и един пример за свободна от всякакво предубеждение и сектантство преценка. Но едновременно с това ние се приближаваме до личността на Маджаров и неговото всекидневие, в неговия работен кабинет, в неговата всекидневна схватка с цензурата, с неизменно то му русофилство. Пред нас се изправя осянатата на този енергичен старец, когото Веселин Андреев характеризира преди всичко като политик, не толкова държавник, който се занимава и участва в политиката през целия си дълъг живот. Книгата на Маджаров „Спомени“ е оценена от Веселин Андреев много високо и за съдържанието, и за стила, на който е написана, като на места тя се издига до ранга на художествена публицистика.

Иска ми се да подчертая, че текстът за Михаил Маджаров ми направи много силно впечатление — Веселин Андреев поправя едно предубеждение за видния буржоазен политик, наслоено от годините, като изтъква онези негови черти от нравствен порядък, които го правят симпатичен като личност въпреки политическите му заблуждения. Но, признавам също, щеше ми се да прочета малко повече именно за характера на тези заблуждения, за границите на неговия демократизъм. Вестник „Мир“ за мене, комуниста, беше орган на най-тежката англофилска българска



буржоазия. Михаил Маджаров беше вълно-вители на вестник „Мир“... Разбира се, и аз предпочитам честния политически деец пред нечестния, безнравствения, продажния и портретът на Михаил Маджаров, направен „от висотата на историческото отдалечаване“, е една безспорна заслуга на Веселин Андреев.

Оттук нататък се зареждат пет портрета на писатели, които Веселин Андреев е познавал, с някои от тях е дружил. Цетох ги с огромен интерес, стоплен от симпатията, от адми-рацията, от дълбокото приятелско чувство към портретуваните, изразени от Веселин Андреев. Може би чувството, споменът, не-изстиналата още близост правят тези пор-трети малки литературни шедеври, толкова те са истинни, изящни, тънко изядлани и като че ли запазват за нас не маската на мъртвите вече, а живите хора. В тези портрети домини-ра не литературната оценка на творчеството им — има и такива оценки, но те са бегли, — а усещането за личността на портретуващия ги. Оттам извират топлотата на тези есета — от признанията в обич, защото те са именно такива признания.

С обич пише Веселин Андреев за „бай Гьончо“, когото той среща духовно още през 1938 г., като „един от по-възрастните про-гресивни писатели, както казвахме тогава, да не се чува много — комунистически“, а през 1941 г. Гьончо Белев вече работи в дома на Веселин Андреев в Пирдоп, където като „квартирант“ пише част от своя роман на живота „Нови хора“. А след Девети сеп-тември се среща често с него, за да остане в паметта му като „един човек, за когото ви-наги ми е хубаво да си спомня. Един много свой, простосърдечен и нежен човек, бай Гьончо“ (с. 156).

Несравнимо по-разгърнат е портретът, който Веселин Андреев рисува на Чудомир. В него срещаме и писателя, и живия човек. С малки, но винаги много точно намерени штрихи Веселин Андреев свързва представата и действителността, юношеската екзалтация и наблюденията на вече зрелия човек и пи-сател. Но, както винаги при такива случаи, най-ценни са онези штрихи, които в същност изграждат релефа на неповторимия човешки характер, а за Чудомир — неговата човешка скромност и способност към авторизация, след като е иронизирал другите. По този на-чин Чудомир не се поставя над героите си — герои на разказите и герои на рисунките му, а се слива с тях, той е техният глас, народният глас на неизтощим оптимизъм при всички критични, а понякога и трагични обстоятел-ства... Такъв е Чудомир и в своите пред-смъртни дни в болницата: автоиронизиращ се с неподправен хумор: „Бре звание, бре ордени, бре снимане на филм, бре окръжен съветник, депутат... и на края като капак един рак стокрак... Не се плаша... Чистата ми съвест ще ми бъде добра въз-главница.“ (с. 168).

Отново с веротърпимост, която показва и много висока култура, Веселин Андреев пише есето си за Димитър Талев. В него има и признание за това, че с „гняв и ненавист“ е чел статиите на Талев във вестник „Зора“ и че „личната му честност не можеше да го освободи от тежестта на заблудите, които-щяха да го погубят и като човек, и като пи-сател“ (с. 171), и в същото време влечението му към човека и писателя, който е излязъл от заблудите си „след тежко изкупление“.

Но в това есе има една кулминация, която е може би най-силната в тази пъстра книга, и аз ще си позволя да я цитирам изцяло, защото ми направи силно впечатление, за-щото ми позволи да видя една незабравима сцена — житейски и интелектуално извисена:

„Той не обичаше дългите „изповедни“ разговори, ценеше мълчаливото разбиране. Но една късна вечер бяхме се *сдушили* по-някоя прещенки за живота и хората, имаше много писатели на масата, а като че бяхме само двамата — в плътен, светъл разговор... Знаеш ли защо ми е много приятно да седим един до друг? — слушах го, приведен към него. — Ако някога се срешнем на някое тясно място, на мост, да кажем, нямаме да се разминем: и двамата носехме пистолети, единият щеше да излезе по-бърз... Колко е хубаво, че сега седим един до друг като приятели и говорим за книги и за човечи... Така явно и сърдечно беше казано това, че нищо не му отвърнах, само вдигнах чашата си: „Наздраве, бай Димитре!“ (с. 172).

В очерка за Светослав Минков, както и за Никола Фурнаджиев надалека спомен-ното начало, макар че и те не са лишени от обществено-литературна прещенка. Но може би тъкмо това ги прави интересни, защото ни приближават поразително деликатно до тех-ния чисто човешки облик. И аз като мнозина други познавах тези писатели, имам своя представа за тях. Сега, когато чета тези два портрета, виждам ги някак си по-ясно и по-отблизо, защото са видени от една приятел-ска дистанция, интимно, защото Веселин Андреев е имал общ живот с тях и в същото време дълбоко признание за тяхната човешка значимост. Далечната дистанция просвет-лява близката и поради това се очертава жи-вият портрет не от редуването на светлосен-ките, а от играта на светлините. Тези свет-лини извират от сърцето на Веселин Андреев.

\* \* \*

Авторът на „Есета и спомени“ неизбежно рисува и самия себе си. Веселин Андреев, без да ще, създава и свой автопортрет. Подчер-тах вече, че „преживяността“ на тези портрети се превръща в тяхно главно естетическо ка-чество. Но Веселин Андреев никъде не крие своето чувство, своето човешко вълнение и в читателското си съзнание аз видях не „по-средника“ или добросъвестния „свидетел“, а мой интелигентен събеседник, добрия човек,



способния за съучастие и адмирация, благородния характер, който не отстъпва от своите идеи, но е проникнат от разбиране на чуждите заблуждения, от лъкатушенията по житейския път. Но над всичко това — топлия, обичливия, задущевния човек. Ето защо неговите есета звучат като най-възвишена художествена проза, в която богатството на преживяването и интелигентността на наблюдението надмогват фактологичното в спомена. Прочее Веселин Андреев, както сам признава, се обляга преди всичко на емоционалната си памет, а не на дневниковия запис. А това означава, че той е преди всичко художник по устройство, а след това е добросъвестен проучвател, критик, литературен историк.

Имам усещането, че книгата „Не мога без вас“ е недовършена, както е недовършена „Те умираха безсмъртни“. Защото такива книги се пишат цял живот, защото се носят в сърцето цял живот. . . Искам да кажа, че навярно Веселин Андреев ще продължи своите литературни свидетелства и за други имена, за други кръгозори на литературния ни живот. Може би и не за съвсем благовидните, за които тук само подсказва в книгата си. Защото и за тях, за неблагоприятните неща, също е нужно свидетелството на изстрадалия ти, защото и те са част от живота ни, от трудностите, без които е невъзможно нито възмъжаване, нито умъдряване.

Веселин Андреев си извоюва правото на литературен свидетел, след като беше участник, свидетел, а сетне и летописец на борбата, с която неговото поколение комунисти влезе в историята. Той има качества за това — наблюдателност, душевна почтеност, вродена скромност. Неизменен участник в нашия писателски форум, дарен с лично човешко обаяние, контактен, чужд на всяко тесногърдие, той може да предразположи всеки, до когото се доближи, към откровеност и човешка доверителност. Това е неговото дадено от природата оръжие, но той ползува това оръжие с такт, финес и култура, които са натрупани с времето и са винаги спътник на човешката зрелост, на умъдряването.

Яко Молхов

## „ИВАН ВАЗОВ И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА“

от ГЕОРГИ ДИМОВ

Изд. на БАН, 1974. 396 с.

Книгата „Иван Вазов и българската литературна критика“ на Георги Димов е научно изследване с важно обществено-историческо, културно, естетическо и идеологическо значение. То допринася за разрешаването на въпросите около възприемането на художественото творчество и взаимоотношенията между писател, читател и литературен критик, между творец и време.

Трудът на Г. Димов има стойност и в методологическо отношение, доколкото засяга работата на съвременния литературен историк. Неговата актуалност се обосновава и от следното убеждение на автора: „За да бъде характеризирано литературното развитие от столетие насам и във връзка с нуждите на нашата съвременност, Вазовото творчество е предлагало и предлагало неизчерпаеми възможности за идейно-естетически, обществено-възпитателни, народностно-нравствени интерпретации. Стига само на него да се гледа не като на някакъв феномен от миналото, само като на историко-литературен факт, ограничен по време, а като на явление, което продължава да живее и в наши дни, и в бъдеще.“ Авторът сам се старае да даде пример за това, как трябва да се изследва от съвременни позиции едно творчество в оценките на литературната критика от миналото. При това обект на внимание е писател, който е живял във време на напрегнати и драматични борби, на социално-класово и културно-идеологическо разслоение, когато се установяват социални и нравствени норми, философско-етични и естетически принципи. Тъкмо затова, както се подчертава и в книгата, „Вазовото художествено наследство се превръща в пробен камък за правдивостта и далновидността на критиката, в критерий за голяма народностно-възпитателна, нравствено-емоционална литература“. В отношението към Вазов се очертава пределно ясно „дълбоката бразда между реалистичната и идеалистическата критика, между научно-творческата и догматичната мисъл“, откроява се „поляризацията на обществени и идейно-естетически позиции“.

Изборът на обекта за научно изследване е изправил автора пред редица сложни проблеми и трудни ситуации от тематично и композиционно естество. Намереното решение говори за творческия опит и научната ерудиция на Георги Димов.

Обективно е проучен огромен литературно-исторически материал, една част от който се превежда в книгата като илюстрация на наблюденията за развитието на българската естетическа мисъл. Умело са подбрани критическите работи, които засягат по-съществени въпроси от творчеството на Вазов или са показателни за разбирания, чувства и настроения, за обществени пориви и културни интереси, за нрав и психология, изобщо за културно-естетическото съдържание и тенденциите на епохата. Изследвани са многопосочните и разнообразни прояви на литературната критика по отношение на Вазовото творчество както жанрово и тематично, така и по обег на проблемите, които засягат, и по характер на задачите, които преследват (критико-оценъчни, историко-литературни и теоретико-методологически). Нагледно е показано чрез систематизирането на материала в трите глави на книгата („Дейността на И. Вазов и началните прояви на следосво-